SHARQ TIBBIYOTI RIVOJIDA TIBBIY TERMINOLOGIYANING SHAKLLANISHI VA TAKOMILLASHUVI

Axmadova Dilnura Ashraf qizi
Buxoro davlat universiteti O‘zbek tilshunosligi
va jurnalistika kafedrasi o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23186693

Annotatsiya. Ushbu tezisda tibbiy terminologiyaning shakllanishi va rivojlanish jarayoni, Sharq tibbiyoti tarixida kasalliklar, dorivor moddalar va davolash usullarining nomlanishi hamda ularning ilmiy manbalarda aks etishi masalalari yoritiladi. Abu Bakr Roziy, Abu Mansur Qamariy, Abu Ali ibn Sino va Abu Rayhon Beruniy kabi buyuk Sharq allomalarining tibbiyot, dorishunoslik va tibbiy terminologiya taraqqiyotiga qo‘shgan ilmiy-amaliy hissasi tahlil qilinadi. Xususan, Ibn Sinoning “Tib qonunlari” va Beruniyning “Kitob us-saydana fit-tib” asarlari tibbiy hamda farmatsevtik terminlarning tizimlashuvida muhim manbalar sifatida baholanadi.

Kalit so‘zlar: tibbiy terminologiya, kasallik nomlari, xalq tabobati, Sharq tibbiyoti, Ibn Sino, Roziy, Beruniy, Qamariy, dorishunoslik, farmakognoziya, termin.

Insoniyat tarixining ilk davrlaridanoq inson tabiat va atrof-muhit bilan uzviy munosabatda yashab, turli biologik va ruhiy holatlarni boshdan kechirgan. Sog‘liq va kasallik holatlarini kuzatish, kasalliklarning sabablarini aniqlash, ularni davolash vositalarini izlash jarayonida muayyan tushunchalarni ifodalovchi nomlar yuzaga kelgan. Kasalliklar, ularning belgilari, dorivor o‘simliklar, dori vositalari va davolash usullarining nomlanishi natijasida dastlab xalqona, keyinchalik esa ilmiy tibbiy atamalar shakllangan. Shu tariqa tibbiyot sohasi bilan bog‘liq terminlar tizimi asta-sekin rivojlanib borgan. Tibbiy terminologiyaning shakllanishi bevosita amaliy tajriba va ilmiy tafakkur taraqqiyoti bilan bog‘liq. Qadimgi tabiblar tomonidan to‘plangan tajribalar keyinchalik ilmiy risolalar, kitoblar va lug‘atlarda qayd etilib, avloddan avlodga yetkazilgan. Sharq, xususan, O‘rta Osiyo tibbiyotida bu jarayonning rivojlanishida Abu Bakr Muhammad ibn Zakariyo Roziy, Abu Mansur Hasan ibn Nuh Qamariy, Abu Ali ibn Sino va Abu Rayhon Beruniy kabi allomalarning xizmatlari beqiyosdir. 865–925-yillarda yashagan Abu Bakr Roziy qomusiy olim, tabib va mutafakkir sifatida tibbiyot, kimyo, botanika va boshqa fanlarning rivojiga katta hissa qo‘shgan. Uning “Kitob ul-hoviy fit-tib” asarida antik davrdan Roziy yashagan davrgacha bo‘lgan tibbiy bilimlar umumlashtirilgan. “Al-kunnosh al-Mansuriy” asari esa uzoq vaqt davomida Sharq va Yevropa tabiblari uchun muhim tibbiy manba bo‘lib xizmat qilgan. Roziy bilan ilmiy aloqada bo‘lgan Abu Mansur Hasan ibn Nuh Qamariy ham O‘rta Osiyo tibbiyotining rivojiga munosib hissa qo‘shgan. Uning kasalliklar, sodda dorilar, ko‘krak kasalliklari va boshqa xastaliklarga bag‘ishlangan asarlari tibbiy bilimlarning tizimlashuvida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. Qamariyning ilmiy merosi Abu Ali ibn Sinoning tibbiyot ilmini o‘rganishi va bu sohada yetuk olim sifatida shakllanishiga ham zamin yaratgan. Abu Ali ibn Sinoning tabobat sohasidagi ilmiy-amaliy faoliyati Sharq tibbiyoti taraqqiyotida alohida bosqichni tashkil etadi. U antik olimlar, jumladan, Gippokrat va Galenning nazariy qarashlari hamda amaliy tajribalariga tayangan holda, Sharq mamlakatlari olimlarining bilimlari va o‘zining ko‘p yillik amaliy kuzatuvlari asosida tibbiyot ilmini yanada rivojlantirdi. Turli manbalarda Ibn Sinoning tibbiyotga oid 50 ga yaqin asar yaratgani, ulardan 30 ga yaqini bizgacha yetib kelgani qayd etiladi. Ibn Sinoning jahon tibbiyoti tarixidagi eng mashhur asarlaridan biri besh jilddan iborat “Kitob ul-Qonun fit-tib” (“Tib qonunlari”) asaridir. Mazkur asar XI

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

asr tabobatining mukammal qomusi sifatida e’tirof etilib, unda inson salomatligi, kasalliklar, ularning belgilari, davolash usullari, dorilar va boshqa tibbiy masalalar izchil bayon qilingan. Asarning ilmiy ahamiyati bilan bir qatorda, unda qo‘llangan ko‘plab tibbiy atamalar va kasallik nomlari o‘sha davr tibbiy bilimlarining terminologik tizimini o‘rganish uchun muhim manba hisoblanadi. Ibn Sinoning “Al-adviyat ul-qalbiya” (“Yurak dorilari”) asari hamda tibbiyotning umumiy masalalariga bag‘ishlangan “Urjuza” asari Sharq tabobati tarixida muhim o‘rin tutadi. Mazkur asarlarda tibbiy tushunchalarning izchil ifodalanishi va maxsus nomlar bilan atalishi tibbiy terminologiyaning takomillashib borganidan dalolat beradi. Tibbiy terminologiyaning rivojida nafaqat kasallik va davolashga oid atamalar, balki dorivor moddalar nomlari ham muhim o‘rin egallaydi. Bu borada Abu Rayhon Beruniyning ilmiy faoliyati alohida ahamiyatga ega. Qomusiy olim O‘rta Osiyoda dorigarlik va dorishunoslik, ya’ni farmatsiya va farmakognoziya sohalariga oid muhim ilmiy asarlardan birini yaratgan. Uning “Kitob us-saydana fit-tib” asarida o‘simliklar, hayvonlar va minerallardan olinadigan 1116 ta dorivor modda haqida ma’lumot berilgan. Asarda dorivor moddalarning nomlari, ularning etimologiyasi, turli tillardagi shakllari va sinonimlari, shifobaxsh xususiyatlari hamda qo‘llanish usullari batafsil bayon qilingan. Beruniyning mazkur asari nafaqat farmakognoziya tarixini, balki dorivor moddalar terminologiyasining shakllanish va taraqqiyot jarayonini o‘rganishda ham muhim manbadir. Shuningdek, Ibn Sinoning “Tib qonunlari” asarining dorilarga bag‘ishlangan qismlari bilan birgalikda ushbu asar Sharq tabobatida dorigarlik va dorishunoslikka oid dastlabki maxsus terminologik manbalardan biri sifatida ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, Sharq tibbiyoti tarixida tibbiy terminologiyaning shakllanishi va takomillashuvi uzoq davom etgan ilmiy-amaliy jarayon natijasidir. Insonning kasalliklarni kuzatishi, ularni nomlashi, davolash vositalarini izlab topishi hamda to‘plangan tajribalarni ilmiy asarlarda qayd etishi tibbiy terminlar tizimining yuzaga kelishiga asos bo‘lgan. Roziy, Qamariy, Ibn Sino va Beruniy kabi allomalar ushbu tizimning ilmiy jihatdan boyishi va tartibga tushishida muhim rol o‘ynaganlar. Ayniqsa, Ibn Sinoning “Tib qonunlari” va Beruniyning “Kitob us-saydana fit-tib” asarlari kasalliklar, dorilar va davolash usullariga oid terminlarni o‘rganishda qimmatli tarixiy-ilmiy manba hisoblanadi. Mazkur asarlar Sharq tibbiyotining rivojlanish darajasini ko‘rsatish bilan birga, o‘zbek tibbiy terminologiyasining tarixiy ildizlarini tadqiq etish uchun ham muhim asos bo‘lib xizmat qiladi.Bu variantda siz bergan ikki matn bir butun ilmiy mazmunga birlashtirildi: avval tibbiy terminlarning paydo bo‘lishi, keyin Roziy va Qamariy, undan so‘ng Ibn Sino va Beruniyning terminologiyaga qo‘shgan hissasi mantiqiy ketma-ketlikda berildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari. 1–5-jildlar. – Toshkent: Fan, 1993.
2. Abu Rayhon Beruniy. Kitob us-saydana fit-tib. – Toshkent: Fan, 1973.
3. Abu Bakr Muhammad ibn Zakariyo Roziy. Kitob al-hoviy fit-tib. – Haydarobod: Dairatul-Maorif, 1955–1973.
4. Abu Mansur Hasan ibn Nuh Qamariy. Kitobi ilal al-alil. – Toshkent: Fan.
5. Ibn Abi Usaybi’a. Uyun al-anba fi tabaqat al-atibba. – Bayrut: Dar Maktabat al-Hayat.
6. O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. 1–12-jildlar. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.